

HAZARD, Paul. (1981). Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme.**Çeviren: Erol Güngör. Tur Yayınları. 470 sayfa.****Serkan YORGANCILAR***Öğretim Görevlisi, Gazi Üniversitesi- Sağlık Bilimleri Fakültesi, serkanyorgancilar@gmail.com**ORCID Numarası: 0000 0002 8438 2012**Received: 29.10.2018**Accepted: 07.04.2019*

Sosyal bilimler geleneğimizde Batı düşüncesinde meydana gelen değişimlerin nedenleri üzerine çok yoğun tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar günümüzde de aynı yoğunlukta devam etmektedir. Sosyal bilimlerin doğası gereği, batı düşünce geleneğinde meydana gelen değişimlerin herkes tarafından mutlak kabul gören sebepleri olması beklenmemelidir. Bu bakımdan sosyal bilimciler toplumsal olayların nedenlerini anlamak için bir yöntem seçmek zorundadırlar. Böylesi durumlarda sosyal bilimcilerin sıklıkla başvurdukları nitel araştırma yöntemleri aslında işin doğası gereği gerçeğin bir kısmını vuzuha kavuştururlar. Çünkü nitel araştırma yöntemleri doğası gereği görecelilik taşırlar ve birden çok doğrunun olduğu temel varsayımı ile hareket ederler. Toplumsal olayları yorumlamada araştırmacının etkin bir rolü olduğu gibi araştırmacı tarafından toplanan verilerin seçilmesi ve bu seçilen verilerin yorumlanması da son derece öznel olabilmektedir.

Paul Hazard'da Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme adlı çalışmasında nitel araştırmaların doğasına uygun olarak araştırma evrenini Avrupa coğrafyası ve 1680-1715 yılları ile sınırlandırmıştır. Düşünce tarihi eserleri arasında haklı ve güzel bir yere sahip olan bu eserde Hazard batı düşüncesinin köklü değişimlerini anlamak için sayısal verilerden çok toplumsal olaylarda yaşanan olguların varlığına, oluşumuna ve dönüşümüne yer vermiştir. Eserin geneli dikkate alındığında batı düşüncesindeki köklü değişimleri körükleyen düşünürler/bireyler/devlet adamlarının bireysel bakış açıları ve onları oluşturan sosyolojik iklimle birlikte yer verildiğini görmekteyiz. Bu anlamda eseri Türkçemize kazandıran Erol Güngör'ünde usta, akıcı ve keyifli tercümesi de kitabı okuma ve anlama açısından son derece keyifli bir hale getirmiş.

Batı düşüncesindeki büyük değişimin izlerinin sürüldüğü eserde az bilinen olgulardan yola çıkarak, bir problem çözer gibi batı düşüncesinin kodlarına inilmiş. Yazar bunu yaparken içerik çözümlemeleri, metin analizleri, örnek olay çalışması ve söylem analizlerine başarılı bir biçimde başvurmuş. Tüm çalışma boyunca kendine has öznel

bir dil inşa eden yazar kültürel ve tarihsel koşulları aynı anda harmanlayarak ana iddialarını temellendirmeye çalışmıştır.

470 sayfa olarak Türkçemize kazandırılan eser dört ana kısımdan ve 26 alt başlıktan oluşmaktadır. Kitabın önsözünde 17. ve 18. yüzyılların zihniyet dünyalarını karşılaştıran yazar, 17 yüzyılda yaşayanların ilahi hukuk içerisinde eşitsiz sınıflar bölünmüş bir cemiyet içerisinde yaşadıklarını ifade ederken, 18. yüzyılda yaşayanların ise tabii hukuka inanarak eşitlik rüyası içerisinde yaşadıklarını söyler. Disiplin, nizam, otorite, dogmatik prensiplere sıkı sıkıya bağlanmış 17 yüzyıl insanı bir yüzyıl içerisinde gerçekleşen son derece zor ve sancılı toplumsal değişimle birlikte bu sınırlamaların tamamından sıyrılmış otoriteden ve dogmatizmden nefret eder hale gelmiştir. Hazard tam da bu yüzden batı düşüncesinde meydana gelen değişimin 1680’de başlayıp 1715 yılına kadar devam eden ve kimsenin ayak basmadığı bu yılları araştırmıştır.

17 yüzyıla gidildiğinde Spinoza, Malebranche, Fontenelle, Locke, Leibniz, Bossuet, Fenelon ve Bayle gibi dönemin parlayan yıldızlarını gören yazar tüm bu düşünürlerin Tanrı’nın varlığı ve mahiyetiyle ilgili başlayıp, O’nun görünüşüne kadar uzanan teolojik tartışmalara, kader ve hür irade konularına, kralların ilahi haklarına, devletlerin teşekkülüne kadar uzanan çok derin konularla cebelleştiklerini görmüştür. Bir yandan toplum baskısı biryandan da kilise ve otorite baskısı arasında sıkışıp kalan büyük düşünürler bu zorlu süreçlerde büyük bedeller ödemiştir. Bu bedellerin sonunda ise düşünceler gizli saklı tartışılmak yerine artık ulu orta konuşulur hale gelmişti (s.18).

Kitabın birinci bölümünde işlenen ana tez, Avrupa tarihinde Reform ve Rönesans hareketleriyle başlayan sancılar bir müddet durmuş ancak 1680’de yeniden hareketlenmeler başlamıştı. 17. yüzyıl Avrupa tarihinin bu çalkantılı dönemini bir arayış ve savruluş dönemi olarak nitelendiren yazar, istikrarı temsil eden klasik zihniyetin yıkılışına temel hazırlayan ana etmeni de “durgunluktan harekete geçiş” olarak görmekteydi (s.23). Bu harekete geçişi de İtalyanların seyahat etme zevklerinin canlanması sağladı. Dönemin Fransızları yenilik hareketlerine kendilerini öylesine fazla kaptırmışlardı ki dostluklarını bile uzun uzun devam ettirmemeye çalışıyorlardı. Her gün yeni modalar ve akımlar üretme peşinde koşan Fransızlar sadece yeni yerler görmek ve yeni şeyler tatmak amacıyla Afrika ve Asya’ya seyahat ediyorlardı. Aynı şekilde Almanlarda seyahat etmekten fazlasıyla hoşnut olan bir millet haline gelmişti. Oxford ve Cambridge’den mezun olan İngilizlerde ceplerini parayla doldurup, yanlarına hizmetçilerini de alarak bol para harcadıkları uzun seyahatlere çıkıyorlardı. (s.26) Bu seyahatlerde edinilen tecrübeler veya görülen yeni yerler bir müddet sonra tarihe not düşmek adına yazılan edebi metinlerde uzun uzun anlatılmaya başlandı. Hazard’a göre bu seyahatnamelerde yabancı misyonları kuran rahipler, Kapusenler, Fransiskanlar, Rekolle’ler, Cizvitler kâfirlerin nasıl Hristiyan olduklarını anlatırken, Dampeir, Gemelli, Carreri, Wood ve Rogers gibi gemiciler yaptıkları dünya seyahatlerini anlattı. Bu anlatılar o güne kadar Avrupa’nın bilmediği, yok saydığı, barbar olarak nitelendirdiği kültürleri tanımasına, yeni fikirleri kendi topraklarına taşımasına neden oldu. Türkler, İranlılar ve Mısırlılar bu dönemde en çok ilgi çeken figürlerdi. (s.36-40) Hazard, kitabın bu bölümünde eskiden yeni geçiş olarak nitelendirdiği bu süreci bir zihniyet değişimi olarak görür ve bu zihniyet değişiminin ana nedenlerini sorgular (s.50).

Yazara göre zihniyet değişiminin ilk kıvılcımı tarih bilimine karşı yaklaşımda olan köklü değişim sayesinde gerçekleşti. Roma ve Eski Yunan tarihi hakkında yazılmış eserlerin gerçekliği sorgulanmaya başlamasıyla birlikte Kutsal Kitapta ki kronolojik bilgilerde sorgulanmaya başladı. Artık tarih bilimi için en önemli şey “şüphe duymaktı”. Geçmiş tarih bilgileri bir yığın masal ve hikâye olarak görüldü ve mezhepler arası tartışmalar alevlendi. Tam da bu dönemde Protestanlık tartışmaları şiddetleniyor ve mutlak bir Ortodoks din anlayışını temsil etmeye aday Fransa’nın karşısına İngiltere’nin heteredoks zihniyeti çıkıyordu. (s.115) Birinci bölüm, klasik düşüncenin insanlara teklif etmiş olduğu sulhu reddeden Pierre Bayle’nin düşünceleri ile son buluyor.

Kitabın ikinci bölümünde Hazard akıl kelimesinin mana değişimi ekseninde önce rasyonalistlerin şüphecililiği ve tenkitçiliğini ele almış. Descartes takipçileri, Melebranche’nin yolunu benimseyenler, Spinozacılar ve John Toland’ın izinde yeni fikir hareketleri mercek altına alınmış. İkinci bölümün ana teması ortaçağ zihniyetinin kutsal gördüğü, kilisenin dokunulmaz kabul ettiği mucize anlayışından tutunda, falcıların ve büyücülerin olağan dışı güçlerinin imkanına dair birçok teolojik konu masaya yatırılmıştır. Kitabın bu bölümünde de Hazard, dönemin sosyal ve siyasal ilişkilerini de ustaca metnine yerleştirmiş. Dolayısıyla bugünden baktığımızda kolayca tartışılabileceğini düşündüğümüz birçok felsefi konunun o günün şartlarında ne kadar zor konuşulabildiğini çok güzel bir biçimde anlayabiliyoruz. (s. 194) Bossuet’i sarsılmaz bir imanı olan ezik ve mahzun bir adam (s. 212) olarak tanımlayan Hazard, Leibniz’i de her şeyi bilme iştah ve arzusu olan biri olarak tanımlar. (s.229) Kitabın tamamında Gottfried Leibniz’in ismi yanlış çevrilmiş Leibnitz olarak yazılmıştır. Yazarın, Bossuet ve Leibniz arasında bir tercih yapacağını düşünürsek sanki Leibniz daha ağır basmaktadır. Çünkü ona göre Leibniz Avrupa krizini çözmek için güzel rüyaları olan bir adamdı. Mezheplerin birleşmesini istiyor, devletlerarasında bazı bağımsız kuruluşlar kurularak barışın sağlanmasını istiyor yani Avrupa refahına hizmet etmek istiyordu.

Bu çağın en büyük işi yıkmak, yıkarken de yapmaktı (s.248) diyen Hazard kitabın üçüncü bölümüne Locke ve empirizm ile başlıyor. Fontenelle’nin öğrencisi Markiz’e felsefenin iki şey üzerine kurulu olduğu öğütünü deneçilik için temel çıkış noktası olarak kabul eden Hazard, araştırmacı zihin ve zayıf gören gözler ikileminde filozofların yaşamlarını gördükleri şeylere inanmakla görmedikleri şeyleri araştırmak arasında geçtiğini kabul eder. (s. 248) Ona göre de görünmeyen şeylere kafa yormakla görünen şeylere inanmak meselesi gündeme geldiğinde ilk başvurulacak isim Locke olacaktır. Batı düşüncesinde ki köklü değişimin en kritik noktalarından birine gelindiği bu süreçte Locke’un tarih sahnesine olgularla ilgili yeni söylemlerle çıkması çok önemli bir kırılma noktası olmuştu. İngilizlerin derin düşünce geleneğinden gelen Locke’un filozof özelliklerini sonuna kadar taşıdığına inanan Hazard, ahlakın ve dinin ilkelerini ancak kendi zihinsel yetenekleriyle nasıl yeniden kurgulayacağını üzerinde yoğunlaştığını anlatır. Zerafetle, rahatlıkla, tarife gelmez derecede akıcı ve berrak bir üslupla okuyucuya fikirlerini anlatan Locke, bu fikirlerin yayılması için aceleci davranmadı. (s.253) Hazard’ın adını bile pek iddiasız bulduğu, Locke tarafından kaleme alınan İnsan Düşüncesi Üzerine Bir Deneme adlı eseri yayınlandığında tarihler 1690’ı göstermektedir. Bundan böyle insan zihni ve onun zenginlikleri felsefenin ana konusu haline gelecekti. Ortaçağ boyunca sürekli tartışılmış ve genelde hiçbir sonuca bağlanamamış metafizik tartışmalar, gerçekten görmemiz gereken asıl meseleleri görmemize engel olmuştur. Locke böyle düşünürken, insan zihnine dönmekle birçok sorunun cevabının kolayca verilebileceğini düşünmüştü. Anlayış ve kavrayış

gücümüzün sınırlılıkları bizim düşünsel yeteneklerimizi de etkilediğinden dolayı elimizdeki imkanların elverdiği ölçüde ve sınırlarımızın da bilincinde olarak var kalmak gerekiyordu. Bunun için Locke bir gemicinin elindeki derinlik ölçen aletle derin sulara açılması örneği üzerinden, elimizde bulunan imkanlarımızın ve olanaklarımızın bütün sorunlarımıza kesin cevaplar üretecek durumda olmasa bile, en azından gemici örneğinde olduğu gibi, derin sulara gemimizi büyük kayalara çarpmasını engelleyebilecek düzeydeydi. İnsan zekası bütün bilgilerin sınırlarına vakıf olmak gibi çok ağır bir yükün altına sokulmamalıydı. Locke, bu konuyu kısaca şöyle toparlıyordu: Bu dünyada işimiz nedir? Yaratılanlar hakkında olabildiğince çok şey öğrenerek Yaratıcı hakkında bilgi edinmek, görevlerimizin neler olduğunu öğrenmek, maddi ihtiyaçlarımızı karşılamak, hepsi o kadar. Zihin güçlerimiz ne kadar kaba ve kusurlu olursa olsun bu işleri görebilmeye elverişlidir. Yani Locke insanlar için basit bir önermede bulunarak, insan sınırlarını aştığını düşündüğü mutlak ve mükemmel fikir arayışları yerine bilinenle yetinilmesi gerektiği düşüncesini taşımaktaydı. (s. 254) Hazard kitabın bu bölümünde Locke üzerinden dini inanışlar ve dini düşüncenin mutlaklığı sorununun nasıl günyüzüne çıkarılarak tartışıldığını anlatmaya çalışmış. Bu bölümün sonlarına doğru da deizm konusunda geniş tartışmalara yer vermiştir. (s. 263)

Kitabın dördüncü ve son bölümünde Hazard, batı düşüncesinde köklü değişimlerin yaşandığı bu dönemin edebiyat, sanat ve sezgi dünyası konularını ele almıştır. Bu dönem fikir adamları nesre yeni bir anlam yüklemişler ve düşüncelerini edebi niteliği yüksek kelimelerle insanlara aktarmaya çalışmışlardı. Deneme yazıları, mektuplar, canlılar veya ölümlerle konuşmalar şeklinde kaleme alınan yazılar, hayal mahsulü seyahat yazıları dahil hemen hemen herşey saldırgan bir kavga silahı gibi ahlaki ve dini fikirleri ispat için kullanılıyordu. (s. 349) Hazard'a göre, bu dönemin düşünürleri çelişkili bir biçimde geçmiş dönemin edebi ürünleri hakkında hiç olumsuz konuşmadıklarını yazmıştır. Aslında o da bu durum karşısında şaşkınlığını gizlememiştir eserinde. Aristo'ya bile iman ettiler ancak filozofluğuna değil Poetika adlı eseri yazan yarı-ilah oluşuna sözleriyle bu şaşkınlığını da ifade etmişti.

Şiir edebi metinler içerisinde en çok yadırganan türdü. Çünkü şiir ruhun derinliklerini araştırarak, ifade gücü ile bunlara can verecek, okuyan kişide güzel duyguların canlanmasına aracı olacak kaliteli sözler yığını olarak görülmek yerine can düşmanı sayılan retoriğe kurban edilmişti. Mesela bu dönemde Jean Le Clerc'e göre şair ele aldığı konuyu tamamen uyduran usta bir yalancından ibaretti. Ona göre bir şiir okuduğunuzda, bir yalancının palavralarını okuyorsunuzdur. Şair tarafından kullanılan süslü ifadelerin tek amacı insan zihnini yanıltmaktan ibarettir diyordu. Ancak bu dönem bütünüyle incelendiğinde şiir ve şair hakkında rasyonalistlerin son derece kötü yorumları olmasına rağmen Almanlar için Canitz'de dahil olmak üzere bütün Avrupa'nın hayran kalacağı bir sürü şair de varolmuştu. (s. 357) Bin bir gece masallarının Avrupa dillerine tercüme ile hayret verici hikayelerle karşılaşan Avrupalılar o güne kadar barbar olarak önyargılarla baktıkları toplumları yeniden tanıyorlardı. Hind alt kıtasından gelen ve İran mistisizmini barındıran yoğun hikâyeler hem geniş kitleler için bir eğlence aracı hem de ahlaki ilkelerle dolu yeni şeyler söylemekteydi.

Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme adlı eser dönemin neredeyse tüm bilimsel gelişmelerini özet bir biçimde aktartmış. Özellikle bu alanlarda ileri okumalar yapanlar için kitapta bilinmedik çok şeyin olduğunu söylemek

doğru olmaz. İleri okumalar yapanlar için bu eser, 1680 ile 1715 tarihleri arasındaki otuz beş yıllık Avrupa tarihini akıcı bir dille ve edebi bir zevkle bilgilerini tazelemek için okunabilir. Avrupa düşünce tarihi hakkında bilgi sahibi olmayanlar için ise eser son derece yorucu ve zor bir eser. Çünkü, bütün filozoflara, teologlara, fikir akımlarına, sanat akımlarına değinilmiş. Bu alanlar hakkında ön-bilgilere sahip olmayanlar biraz zorlanabilirler. Örneğin kitabın son bölümlerinde Batı Avrupa düşüncesindeki değışimi tetikleyen unsurlardan birisi olarak operaya ve operada oynanan oyunlara geniş yer ayrılmış. Opera hakkında hiçbir ön-bilgiye sahip olmadan bu bölümleri okumak insanda bir fikir oluşturduğu kanaatini taşımakla birlikte Hazard'ın aslında opera ve batı düşüncesindeki köklü değışimle kurmak istediği bağlantıyı kurmanın biraz zorlaşabileceğini düşünüyorum.

HAZARD, Paul. (1981). Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme. Çeviren: Erol Güngör. Tur Yayınları. 470 sayfa.